

MIJMEREN OVER DE WERKELIJKHEID

Gerard Bodifée, *Resonanties*, Kapellen, DNB/Pelckmans 1991, 157 blz., 550 Bfr. ISBN 90 289 1649 0

Gerard Bodifée, *Aandacht en aanwezigheid*, Kapellen, DNB/Pelckmans 1991, 124 blz., 450 Bfr. ISBN 90 289 1653 9

Tijdens de hoogtijdagen van de scholastiek goldt een *magister regens* als een autoriteit voor *alles*. Zo werden bijvoorbeeld aan Thomas van Aquino de meest uiteenlopende pragmatische kwesties voorgelegd op het gebied van rentetarieven en de omgang met andersgelovigen (al werden die toen nog zonder meer *ongelovigen* genoemd), die hij met zijn gebruikelijke effectiviteit wist op te lossen. Heden ten dage zijn het niet zelden vooraanstaande natuurwetenschappers die een dergelijke positie innemen. Men denke aan Stephen Hawking, wiens *A brief history of time* in oplagen over de toonbank is gegaan die normaal alleen zijn weggelegd voor schandaalkronieken over het Britse koningshuis of de visuele ontboezemingen van een popzangeres. Een merkwaardige asymmetrie in deze context is wel dat geen enkele theoloog het in zijn hoofd zal halen zijn uitgever een manuscript aan te bieden dat hoopt de irreversibele thermodynamica een stapje verder te brengen, terwijl wanneer een astrofysicus zich zet aan de problematiek van het kwaad in de wereld, de uitgever de herdrukken al voor zich op de planken ziet staan.

De boeken van de astrofysicus Gerard Bodifée — die deel uitmaken van deze trend — zijn inderdaad succesvol. Laat ik meteen erkennen dat ze me sympathieker zijn dan de aanzienlijk pretentieuzer schrijfsels van Zukav of Hawking. De *theories of everything* van de laatgenoemde gaan over een *everything* dat zodanig gereduceerd is dat het bijna niets bevat dat mij en mijn situatie werkelijk raakt. Daarmee vergeleken zijn de beschouwingen van Bodifée, ondanks zijn specialisme, aanmerkelijk meer *down to earth*. Dat geldt met name voor de dertig korte essays die zijn gebundeld in *Resonanties*. Daarin spreekt zeker een levendige en nieuwsgierige geest, bekwaam om *lateraal* denkend onverwachte doorkijkjes en analogieën te bieden. Dat daarbij onbekommerd antropomorfismen worden gehanteerd stoort in deze pretentieloze invallen nauwelijks. Zo wordt in het titelessay het natuurkundige fenomeen van de resonantie ook als 'herkenning' aangeduid: de zelf nog niet trillende stemvork 'herkent' op grond van zijn potentiële eigentrilling uit een aanbod aan geluidstrillingen moeiteloos de eigen frequentie en wordt erdoor in beweging gebracht. Een vorm van interactie die in allerlei mechanische, electromagnetische en nucleaire processen is aan te treffen, maar die Bodifée ook doortrekt naar het biologische en het epistemologische. De manier waarop hij zorgeloos concepten reificeert en vanuit een bewonderend enthousiasme af en toe een lyrische toon bezigt, doet denken aan Aristoteles' biologische geschriften, waarin zo vaak met respect wordt vastgesteld dat God of de natuur niets overbodigs doet, de natuur opereert als een ambachtelijk kunstenaar, en dat de studie van de natuur ons inspireert tot het hogere. Zo ook Bodifée: "In haar complexe biologische gedaanten toont de natuur een dieper begripsvermogen en interageert zij met een realiteit die deze van licht, klank en beweging overstijgt. Zij herkent er krachten die niet enkel voeden en voortstuwen, maar ook inspireren." (p. 11) In een wijsgerig tractaat zou een

dergelijke passage tot gefronse wenkbrauwen aanleiding geven, maar in de context van een korte, essayistische inval, die je leest tijdens een kleine treinreis, is zo'n vermenging van categorieën en taalspelen merkwaardig verfrissend. Met de constatering dat *Resonanties* ideale treinlectuur is wordt niets denigrerends bedoeld: de opstellen zijn niet geschreven met de opzet om achter elkaar te worden doorgelezen; twee, drie treffende gedachten zijn voldoende. De rest bewaar je dan voor het volgende traject. En treffende gedachten zijn rijkelijk door deze essays gestrooid, waardoor opnieuw een resonantie kan ontstaan, nu tussen auteur en lezer. Dat was voor deze lezer bijvoorbeeld het geval in het opstel waarin de mythe van het natuurlijk 'evenwicht' kritisch tegen het licht wordt gehouden, of bij de pregnante en heldere illustratie van Heisenbergs zo vaak misbruikte onzekerheidsrelatie. Er zijn ook talrijke mooie uitstapjes buiten het domein van de natuurwetenschappen; zoals in het essay waarin de onverwachte band wordt gelegd tussen de door Bodifée 'koel' genoemde muziek van Saint-Saens en diens bijna professionele interesse in de astronomie, of in het opstel waarin Simone Weils aandacht voor de relatie tussen beschouwelijkheid, wiskunde en mystiek aan de orde wordt gesteld. Natuurlijk zijn niet alle invallen van Bodifée voor ieder even verrassend, dus een zekere neiging tot doorbladeren wordt wel eens aangewakkerd, met name wanneer hij de toon aanslaat van 'Oom Jan leert zijn neefje schaken', bijvoorbeeld bij de beschrijving van het functioneren van de compactschijf, of bij het formuleren van ietwat gezochte contradicties (water dat zowel verbrandingsproduct als blusmiddel is, jongen, is dat niet wonderbaar?). Naast merkwaardige drukfouten (p. 54: de thymusklier die beschreven wordt als een klein orgaan achter het "borstbeeld") valt ook een enkele wetenschappelijke *lapsus* op, bijvoorbeeld de foutieve these dat zeep water met *vuur*! zou verbinden (p. 129) waarna de ontboezeming dat het hier gaat om "een chemisch goochelwerk, even gewaagd als verfrissend, en een stunt van een diepe betekenis" voor de lezer een heel *andere* betekenis krijgt. Maar de meeste van de *Resonanties* zijn een genoegen om te lezen, misschien wel allereerst omdat Bodifée, zoals zoveel wetenschappers, er impliciet van doordrongen is dat wetenschapsbeoefening ten diepste een esthetische motivatie kent. In sommige opstellen gaat hij daar ook expliciet op in, bijvoorbeeld wanneer de platoonse gedachte dat "een idee maar goed is als het mooi is" (p. 83) nader wordt gethematiseerd, of in het mooie opstel over de natuurkundige Dirac, die zodanig overtuigd was van het belang van eenvoud en elegantie in wetenschappelijke theorievorming, dat hij een esthetisch overtuigende theorie niet wilde prijsgeven als die door een enkel storend feit leek te worden weerlegd. Om een beeld van een ander (de theoloog J. Wissink) te gebruiken: zo'n theorie is te mooi om niet waar te zijn.

In zekere zin om dezelfde karaktertrekken waarom ik *Resonanties* zo heb kunnen waarderen, roept Bodifées *Aandacht en aanwezigheid* gemengde gevoelens bij me op. Weliswaar noemt Bodifée het boek een *essay* — sinds de 'uitvinder' van dit literaire genre, Michel de Montaigne, een slimme veiligheidsclausule om aan te geven dat je geen wetenschappelijke verhandeling schrijft, en een 'poging' hoeft niet voor 100% te overtuigen — er steken toch meer pretenties in dan in de korte invallen van *Resonanties*. Dit is geen bundel voor in de trein, maar een boekje (124 pagina's, met ruime marges en bedrukt met een grote letter) voor op het bureau, met het potlood ernaast. En, ik zeg het maar meteen, met het *rode* potlood ernaast. De veelbelovende titel roept reminiscenties op aan Josef

Piepers *Glück und Kontemplation* (een wijsgerig juweeltje, overigens), en ook aan George Steiners *Real Presences*. Maar *Aandacht en aanwezigheid* bezit noch Piepers diepgang, noch Steiners borende cultuurkritiek. Inhoudelijk is er naast treffende inzichten veel oppervlakkigs, en naarmate Bodifée verder van zijn vak en van het concrete komt wordt hij warriger. En van allerlei wat in *Resonanties* niet stoorde geeft nu aanleiding tot ergernis.

De antropomorfismen bijvoorbeeld, die in een krantenstukje wél mogen maar in een omvangrijker essay niet, en zeker niét wanneer de auteur nalaat te stipuleren dat hij wel degelijk *beseft* dat hij antropomorfismen hanteert. Een kleine bloemlezing : "Het heelal is een ruimte vol nieuwsgierigheid naar zichzelf (p. 9)", "Alles wat bestaat kijkt naar wat er verder nog bestaat (p. 9)", "het universum dat zichzelf observeert en creëert (p. 11)", "Welke drijfkracht is aan het werk in dit heelal dat onophoudelijk op zoek is naar verbetering van zichzelf ? (p. 48)", organismen "die opzettelijk oxydatiereacties laten verlopen (p. 74)". De taal van Bodifée lijkt af en toe een taaltje te worden, met beelden en formuleringen die misschien indruk wekken bij de open haard, met een goed glas wijn in de hand en bij gedempt licht, maar onder de bureaulamp verdampen zijn metaforen. Bij het betreden van probleemgebieden die reeds de aandacht van zeer velen hebben gehad is Bodifées analyse soms wel erg diletantistisch, zoals wanneer hij op naieve wijze Kant 'opnieuw' ontdekt in het inzicht dat het subject zijn ervaring mede en in aanzienlijke mate constitueert (p. 20 e.v.) en in zijn thematisering van het probleem van het kwaad. Zo onderscheidt hij onvoldoende het lijden als gevolg van het tragisch-onoverkomelijke en het lijden als gevolg van het kwade-zondige. Van het verschil is Bodifée zich wel bewust (p. 45), maar de vraag naar de oorzaak van het leed wordt op bijna technische wijze beantwoord : "de wereld is nog niet afgewerkt", het leed vloeit voort uit het "onvoltooid karakter van de Schepping" (p. 12), "Het kwaad dat de mens ervaart, is de vaststelling van het onvoltooid zijn van de wereld. Het kwaad is niet in de wereld gewild en gelegd, het is een restant willekeur, een overblijfsel van het niets. Het is het hiaat in de werkelijkheid, daar gelaten door het nog niet geschapene. Wat als kwaad ervaren wordt, is wat ontbreekt aan de wereld (p.51)." En, nogmaals, "Het kwade is de ervaring van wat in de natuur ontbreekt. Honger, ziekte en onrecht zijn de braakliggende plekken in een schepping die nog onvoltooid is (p. 122)". Deze primitieve versie van het beginsel van het *privatio bonis* als antwoord op het probleem van de *Theodicee* gooit wel erg veel vormen van contingentie en tekortschieten op een hoop. Opvallend ook dat met het kwade steeds niet naar een tragische of kwade *realiteit* verwezen wordt, maar naar de *ervaring* van die realiteit. Een ander domein waarop Bodifée zich eerst wat meer wegwijs had moeten maken is dat van de taalfilosofie. In het voorlaatste hoofdstuk, *begrijpende taal*, is Bodifée ijverig maar verward in de weer als amateur-taalfilosoof. Elders is door Hugo Roeffaers al aangetoond dat we dit hoofdstuk maar beter kunnen overslaan (*Streven*, januari 1992, pp. 319-326). En ook Bodifées poging in de slotpagina's van zijn essay kreten uit de ethiek en christelijke religie nog even als paukeslagen zijn *opus* te doen besluiten zijn van velerlei vraagtekens te voorzien. Zoals de apodictische constatering dat "Ethiek de oriëntatie is die de mens aan het leven geeft waardoor God het doel wordt van het bestaan" (p. 123) — een oriëntatie en een doel die blijkbaar de producten zijn van de menselijke autonomie —, een formulering met een stelligheid die smeekt om luide tegenspraak.

Aandacht en aanwezigheid roept inderdaad gemengde gevoelens op. Ook in de zin dat er toch alinea's in voorkomen die in positieve zin 'bedenkkelijk' zijn, zoals in de paragraaf over de samenhang van aandacht en de esthetische en zelfs religieuze motivatie van wetenschappelijk onderzoek (p. 35-36), in de reflecties over het verband tussen het kwaad en gedachteloosheid (p.47), in de opmerkingen over de relatie tussen aandacht, waarheid en respect (p. 44). Daarin biedt Bodifée enkele eenvoudige maar elementaire inzichten, die best nog eens gezegd mogen worden. Maar dat had ook gezegd kunnen worden in drie korte stukjes voor in de trein.

Wil DERKSE

PSYCHOANALYSE

Julien Quackelbeen, *Zeven avonden met Jacques Lacan*, Gent. Academia Press, 1991. 250 blz., 780 Bfr., ISBN 90 382 0062 5

"Je dis toujours la vérité : pas toute parce que toute le dire, on n'y arrive pas. La dire toute, c'est impossible, matériellement : les mots y manquent. C'est même par cet impossible que la vérité tient au réel."

Met deze woorden opende de psychoanalyticus Jacques Lacan een uitzending van de 'Dienst Onderzoek' van de Franse televisie in 1973. De realisator van het programma was de jonge Benoit Jacquot; Jacques-Alain Miller bereidde vragen voor rond enkele belangrijke themata, waarop Lacan zich schriftelijk kon voorbereiden vooraleer ze te zeggen. Hieruit ontstond het theoretisch uiterst belangrijke essay *Télévision*. De Gentse psychoanalyticus Julien Quackelbeen vertaalde het nauwgezet en schreef er onlangs een uitvoerig commentaar op: *Zeven avonden met Jacques Lacan*.

Zijn verlangen is een onderwijs te verzekeren over de psychoanalyse zonder daarom een algemene inleiding of een overzichtswerk te willen afleveren. Het gaat er eerder om de lezer te verleiden tot het formuleren van nieuwe commentaren. Met en voorbij Lacan worden oorspronkelijke concepten van Freud opnieuw belicht. De barokke literaire stijl van Lacan wordt hierbij met zwier dicht-bij ver-taald naar een kleurrijk Nederlands palet.

Heeft de psychoanalyse iets te zeggen over de waarheid wat niet reeds door filosofen werd bedacht en om welke verhouding tussen waarheid en het reële gaat het hier? Het gaat om de waarheid van het onbewuste. "De waarheid is sprekend. Ze verschijnt in alles wat talig gestructureerd is. Ze heeft geen uitverkoren geliefden nodig om haar te verdedigen, geen officiële erediensbeoefenaars die haar vertegenwoordigen. Ze wordt bij de pachters van de waarheid snel een verzuurde maagd, een grijnzend masker, een versleten oud-modisch balkleed".